

виховання від дитячого садка до магістратури, виготовлення науково-методичного забезпечення в повному обсязі, включаючи освітні стандарти, зорієнтовані на новітні технології, є нааявно потребою сьогодення. Так, в Івано-Франківському представництві налагоджено тісний зв'язок із навчально-реабілітаційним центром, який діє в місті. В центрі наразі реалізовано ідею наскрізного навчання й виховання дітей з особливими потребами від дитячого садку до 8-го класу. Надалі активно працюватимемо в плані створення макета системи навчання: дитячий садок — навчально-реабілітаційний центр — коледж на базі представництва університету — університет або дитячий садок — навчально-реабілітаційний центр — університет. У представництві ведеться робота щодо запровадження системи дистанційного навчання для групи студентів з особливими потребами. Планується за рахунок коштів міської адміністрації закупити комп'ютери для навчання студентів на дому шляхом дистанційної освіти.

Безперечно, означена система підготовки студентів вимагає ще суттєвого допрацювання, але, на наш погляд, саме від цього залежатиме в майбутньому рівень освіти в Україні, доля студентів, які покладають на нас свої надії, а взагалі це є показником розвитку нашого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доктрина розвитку освіти: Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002.
2. Закон України «Про вищу освіту»: Затверджено 17 січня 2002 р. № 2984-III.
3. *Таланчук Петро, Рижкова Світлана*. Дистанційна форма навчання як складова інтегрування України в світовий освітній простір // Освіта й управління. — Т. 3. — 1999. — № 1 — С. 48–52.

Л.А. ЗАВІРЮХА,

кандидат педагогічних наук, доцент

ОВОЛОДІННЯ ОСОБИСТІСТЮ ЗАСАДАМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Рассматривается толерантность как одна из абсолютных духовных ценностей личности.

Сосредотачивается внимание на конкретных методико-теоретических началах воспитания толерантности, которыми могут воспользоваться учителя, аспиранты, студенты и все те, кто интересуется современными проблемами воспитания, и, в частности, для интеграции в социум студентов с инвалидностью.

Акцентируется на важности распространения идей Декларации принципов толерантности и их реализации в повседневной жизни.

Tolerance as one of absolute spiritual values of a person is considered in the article. The concrete methodical and theoretical origins of tolerance education are paid attention. It can be used by instructors, post-graduates, students as well as everyone who is interested in modern problems of education and in particular for integration of disabled students in social environment.

The importance of delivering the Tolerance Principle Declaration ideas and their realization in everyday life is underlined.

Толерантність як одна із абсолютних духовних цінностей

Уже робляться перші спроби відстежувати взаємозв'язок між соціальними струсами та відповідними реакціями докілья на стихійні сплески людського озлоблення, насильства, агресії у вигляді найрізноманітніших природних катаклізмів, землетрусів, повеней, тайфунів тощо. І якщо свободу, демократію, ринок нам виставляють як панацею від усіх наших бід, що автоматично оздоровить країну, то це свідчить, принаймні, про відсутність розуміння того, що панацеєю це може бути лише за умов правильного духовного наповнення людини, за відчуття абсолютних цінностей, з-поміж яких толерантність посідає далеко не останнє місце. Адже толерантність як одна з норм поведінки людини має величезне значення для дотримання миру та злагоди в цивілізованому суспільстві, соціально-економічного розвитку всіх народів.

16 листопада 1995 р. на XXVIII сесії Генеральної конференції держав-членів ЮНЕСКО було одностайно прийнято Декларацію принципів толерантності. Відтоді ця дата відзначається як Міжнародний день толерантності. “Взаємотерпимість, толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог і взаєморозуміння, — говориться в Декларації, — повинні стати нормою поведінки і дій всіх людей без винятку, груп людей, політичних партій, громадських організацій і рухів, адже толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку людей” [1, с. 9].

Рух за толерантність набуває все більшого визнання та поширення. І не тільки загалом у світі, а й (що вельми показово) в Україні. Адже толерантність стосується всіх ланок суспільного життя нашої молоді держави.

Що ж означає слово “толерантність”? У перекладі на українську мову це — терпимість. Терпимість до чогось своєрідного, істотно інакшого — чиєсь думки, позиції, переконань. Це досить містке та глибоке поняття. Воно торкається і міжнародних відносин, і діалогу культур, і міжетнічних та міжконфесійних взаємин, і культури світу.

Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого

різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості [1, с. 9]. Толерантний (від лат. *терпимий*) — терпимий до чийось думок, переконань, вірувань і т. ін.; витримка, самовладання; відсутність або ослаблення реагування на якийсь несприятливий чинник в результаті зниження чуттєвості до його дій [2, с. 401–402].

Толерантність включає в себе і глибокі правові засади. Без терпимості, врахування інтересів одне одного, без рівноправності народів, їхніх культур неможливий розвиток, прогрес цивілізації.

В Україні, яка за своїм геополітичним становищем опинилась на перехресті світових культур, проживають представники практично всіх релігій світу. А це означає, що питання терпимості, етичності, гуманістичного виховання (тобто сприйняття іншого, часом несхожого) набувають особливої ваги, і вони стають головним чинником внутрішньої стабільності країни.

Інтерес до толерантності, зокрема в Україні, зумовлений останнім часом не тільки відродженням національної самосвідомості, а й тим, скажімо, що людина (де б вона не була) є продуктом тієї культури, в якій вона зростала, результатом прямого впливу, способу життя, традицій, звичаїв, норм і цінностей того суспільства, яке її оточувало з дня народження. І це треба обов'язково враховувати, спілкуючись, вступаючи в стосунки з іншими людьми — з іншою культурою, іншим мисленням, іншою релігією тощо.

Дослідники розглядуваної проблеми однак в думці, що доросла (зріла) толерантність закладається в дитинстві. Ну а що далі? Як виховати, виплекати в собі толерантність — поважання іншого, терпимість до того, хто інакше думає, мислить, діє? Як удосконалити толерантність в собі, в своєму оточенні?

Спробуємо відповісти на ці запитання, скориставшись досвідом роботи в Університеті “Україна”.

Наш вуз вже не один рік адаптує чимало молодих людей з обмеженою дієздатністю в загальні групи навчання. І наші численні спостереження доводять, що для таких студентів головною проблемою є взаємини, зокрема спілкування. Хтось страждає від обмеженої можливості спілкуватись, а хтось, навпаки, не поспішає розширювати своє коло, а тягнеться лише до друзів по нещастю і тільки через те, щоб не відчувати специфічного ставлення до себе як до людини з особливими потребами.

В Університеті достатньо можливостей навчитися взаємодіяти в інтегрованих групах, коли в навчально-виховному процесі толерантність поставлено в шереху пріоритетів.

Проблеми виховання толерантності (педагога і студента)

Щоб виховати толерантну особистість, необхідні чималі зусилля. Причому з обох сторін. На мою думку, толерантність кожного викладача починається з професіоналізму, педагогічної майстерності, певної навчально-методичної свободи. Не так суттєво, за якою методикою працює педагог, яку структуру занять він обирає, головне — вплив на фахові особистісні здобутки студента як кінцевий результат навчально-виховного процесу.

Толерантність у взаєминах “викладач — студент” — надзвичайно складна проблема. І все ж вона вирішувана. Дві сторони мають проявляти здоровий глузд, силу волі, неупередженість, розвинене почуття відповідальності, зокрема старших за молодших. Якщо ж цього немає, неминучі конфлікти, зриви, непорозуміння.

Чому загалом виникають несприйняття, а то й агресія одне до одного? Відповідь проста: як правило, через духовну невихованість, відсутність належного досвіду саме в культурно-педагогічній площині.

Зустрічаючись з іншими людьми, традиціями, звичаями, культурами, ми не завжди уявляємо як себе поводити, бо погано знаємо, з чим маємо справу. Трапляється це як на міжособистісному, так і на міждержавному рівнях. Брак досвіду, культури спілкування, незнання міжкультурних і людських розбіжностей породжують нетолерантність. Єдиний спосіб протистояти цьому — підвищувати культурний і освітній рівень.

Не менш важливим складником такого процесу є, звичайно, виховна робота. Мета її — підготовка всебічно вихованої особистості, фахово спроможної до роботи, загалом до життя за сучасних ринкових умов. І тут велика роль усіх без винятку педагогів і, зокрема, кураторів, котрі чи не найближчі до студентства.

Для нашого молодого вузу першорядне значення має засвоєння передового досвіду. В тому числі й у педагогіці співпраці, толерантності, яка виходить із концепції людини як найвищої цінності, як мети всього суспільного процесу, а не його засобу. Загалом толерантну особистість студента спроможний виховати, сформувати лише фахово підготовлений і толерантний у всіх відношеннях педагогічний колектив. Тому слід добиватися того, щоб усюди — в сім'ї, навчальній аудиторії, там, де йде обмін ідеями, думками, де відбувається навчання і спілкування, — толерантність стала нормою поведінки та взаємоповаги.

Тож як оволодіти навичками толерантного спілкування (мислення, манери поведінки тощо)?

Методико-теоретичні засади виховання толерантності

Розглянемо деякі аспекти означеної проблеми.

Щоб оволодіти засадами толерантності, передусім слід зробити власний аналіз її основних передумов, перелічених у наступній таблиці. Спинимось конкретніше на кожній із них.

Передумови розвитку толерантності				
Самопізнання і пізнання іншого, рефлексія	Самооцінка власного інтелекту, взаємини з іншими	Базові знання труднощів, бар'єрів у спілкуванні та вміння їх обходити	Освіта. Культура. Такт як визначальна риса інтелігентної людини	Наслідкування найкращих зразків у спілкуванні, взаєминах, манері поведінки

Самопізнання і пізнання іншого, рефлексія

Пізнання людиною самої себе необхідне, зокрема, для корекції власної поведінки — як у складних, кризових ситуаціях, так і в повсякденному житті (неспокій, депресія, афект, нав'язливість думок, діянь; фобій тощо).

Аналіз результатів самопізнання передбачає, зокрема, два аспекти — ідентифікацію та рефлексію. Осягати буття в ньому допомагають саморозуміння, самооцінка й самоствердження.

Вельми важливим є спілкування зі світом “Я” (із самим собою). Спеціалісти з проблем психогієни засвідчують, що внутрішній діалог є найважливішою передумовою спілкування з іншими. Втрачаючи його, такі люди відособлюються одне від одного й усамітнюються.

Самопізнання є відтворенням і осмисленням того, що людина робить, як вона діє, чому саме так і т. ін. Сутність самопізнання полягає в забезпеченні саморозвитку людської сутності конкретного індивіда, його особистості, його неповторної індивідуальності, його людяності.

Слід завжди пам'ятати, що перед кожною людиною стоїть завдання: готовність йти нелегким шляхом самопізнання й самосвідомості не лише для особистого блага, а й для блага інших.

Самооцінка власного інтелекту, взаємин з іншими

Самооцінка — оцінка своєї особистості, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від самооцінки залежать взаємини людини з її оточенням, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Фахівці вирізняють три основних види самооцінки: занижену, завищену й адекватну (або об'єктивну). Як її вивести? Психологу У. Джеймсу (США) належить формула визначення самооцінки, з якою пов'язана самоповага:

$$\text{самоповага} = \frac{\text{успіх (результат)}}{\text{рівень домагань}}$$

Самооцінка є правильною (адекватною), коли думка людини про себе збігається з тим, що вона насправді собою являє.

Коли людини оцінює себе необ'єктивно, коли її думки про себе різко розходяться з тим, якою її вважають інші, самооцінка є неадекватною.

Людина з об'єктивною оцінкою знає себе, свої слабкі і сильні сторони. Вона безпосередня в спілкуванні з іншими; не відчуває переваг перед іншими людьми, з повагою ставиться до себе й інших, сприймає критику як можливий шлях зростання; спокійно сприймає компліменти.

Людина із завищеною самооцінкою, як правило, пихата, самозакохана. Постійно відчуває свою зверхність над іншими, принижує їх, у судженнях категорична, у спілкуванні нетолерантна; критику не сприймає.

Людина з низькою самооцінкою відчуває себе невдахою. Вона не хоче братися ні за що нове, оскільки побоюється, що в неї нічого не вийде. У спілкуванні з іншими передусім дбає про враження, яке справляє на них; не терпить критики або впадає від неї у розпач.

Небажано є як завищена, так і занижена самооцінки. Буде корисним, коли людина свідомо поставить об'єктивну оцінку провідним компонентам у структурі власного інтелекту, до яких дослідник М.Л. Смульсон відносить мислення, мову і мовлення, уяву та рефлексію [4].

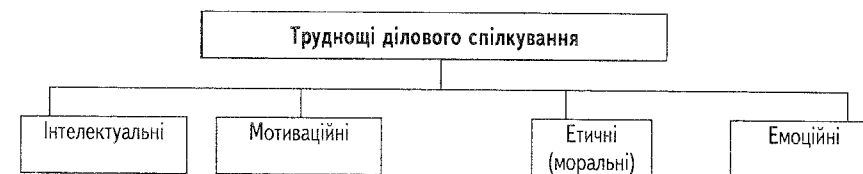
Після самоаналізу слушно окреслити шляхи для самовдосконалення і, зокрема, визначити, наскільки мислення є критичним, дійовим, а значить, прагматичним, поєднаним із моральною відповідальністю за дії та діяльність.

Пам'ятка-рекомендація. Щоб оцінити своє “Я”, порівняйте себе з іншими. Однак не з тими, хто гірший, а з тими, хто кращий за Вас. Хочете стати кращими — порівняйте себе з ідеалом, з еталоном розуму, моральності, волі. Хто орієнтується в самоспостереженні на гірших і каже “Я — кращий”, вже стає гіршим; випробуйте себе в труднощах, долайте їх! Хто вміє долати труднощі, той подолає й свої недоліки.

Базові знання труднощів, бар'єрів у спілкуванні та вміння їх обходити

Самовдосконалювати свій потенціал у спілкуванні — це значить будувати свої взаємини з іншими на принципах взаєморозуміння, співпраці, неконфліктності, щиро і успішно спілкуватися, співпереживати чужим почуттям.

У цьому допоможуть базові знання труднощів, бар'єрів у спілкуванні та вміння їх обходити (див. схему).

Інтелектуальні (сміслові) труднощі:

- невміння обмежити предмет дискусії;
- відсутність зворотного зв'язку;
- некомпетентність однієї із сторін та ін.

Мотиваційні труднощі:

- надмір мотивації (наприклад, “хвилювався і не все сказав, згадав”);
- відсутність мотивації (не хочу розуміти, нецікаво) та ін.

Етичні (моральні) труднощі:

- брак тактовності, толерантності;
- розв'язність, зухвальство;
- плітки, чутки, обман, підлість, не порядність;
- заздрість, необ'єктивність та ін.

Емоційні труднощі:

- неохайний, визивний зовнішній вигляд;

- зухвалі поза, жести, манери, звички тощо;
- брутальний тон, визивна тональність голосу та ін.

Бар'єри ділового спілкування

(перешкоди у спілкуванні з окремою людиною чи групою людей)

а) *Специфічні*: політичні, соціальні, релігійні, мовні, професійні відмінності, що породжені різним світосприйняттям, світорозумінням, незнання іноземних мов (йдеться, наприклад, про належність до різних партій; віруючих — невіруючих, бідних — багатих; іноземців тощо).

б) *Психологічні*: різні індивідуально-психологічні особливості тих, хто спілкується (наприклад, потайливість одного, сором'язливість іншого; антипатія, недовіра тощо); випадки, коли настійливо звертають увагу на ті сторони особистості партнера, які він не усвідомлює і які перебувають у суперечності з його уявленнями про себе.

в) *Психофізіологічні*: йдеться про зустріч із глухонімими, сліпими, розумово відсталими, сектантами, фанатиками, алкоголіками, наркоманами тощо.

Переважає більшість конфліктних ситуацій вимагає для свого розв'язання обов'язкового врахування фактора темпераменту, що спричиняє або супроводжує конфлікт. Знання характерних рис темпераменту, зокрема в критичних ситуаціях, особливостей його емоційних і поведінкових реакцій допомагає попереджувати конфлікти і віднаходити шляхи їх продуктивного розв'язання.

У разі виникнення між співрозмовниками непорозумінь, вони можуть звертатися по допомогу до посередників, тобто третіх осіб. Найкращий вихід із конфлікту — конструктивний. Спілкування потребує постійного коригування, а за цим стоїть саморегуляція (самопереконання, самоказ, самонавіювання, самопідкріплення тощо).

Варто запам'ятати і п'ять стилів поведінки у конфлікті: стиль конкуренції, співпраці, компромісу, ухиляння та пристосування [6, с. 51–55].

Слід мати на увазі, що при ухилянні від конфлікту жодна з сторін не досягає успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування, компроміс, один із учасників конфлікту може опинитися у виграші, тим часом як інший програє, або ж можуть програти обидві сторони, оскільки йдуть на поступки. І лише при співпраці виграш здобувають обидві сторони.

Для *самоперевірки* можна скористатися такими запитаннями:

1. Чого особисто Вам бракує в діловому спілкуванні?
2. Знання яких наук стають Вам у пригоді під час спілкування з партнерами?
3. В яких випадках Ви звертаєтесь за консультацією? Зокрема, до арбітра? Кого Ви переважно обираєте на цю роль?
4. Пригадайте, до яких стилів поведінки Вам доводилось вдаватися при вирішенні конфліктів?

5. Визначте, користуючись тестами, чи конфліктна Ви особистість. Якими способами Ви переважно розв'язуєте конфлікти?

6. Що для Вас є труднощами ділового спілкування? (На аркуші паперу напишіть Ваші труднощі спілкування, проаналізуйте їх і поставте перед собою мету скасувати їх).

7. Які вади у спілкуванні Ви спроможні подолати?

8. Для подолання яких вад потрібно докладати вольових зусиль?

Крім того, слід взяти до уваги правила ділового стилю спілкування, а саме:

поставте себе на місце Вашого опонента; предметом розбіжностей повинне бути ставлення до проблеми, а не до опонента; будьте готові з'ясувати проблеми, а не стосунки з людьми.

Освіта. Культура. Такт як визначальна риса інтелігентної людини

Засобом величезного впливу, активним чинником оволодіння навичками толерантності є демократична освіта й культура.

Бажання пізнавати, прислуховуватись, придивлятись до здобутків освіти і культури — запорука утвердження толерантності.

Наслідування найкращих зразків у спілкуванні, взаєминах, манері поведінки

Це можуть бути відомі вчені, ваші вчителі, викладачі, артисти, просто знайомі, які справили на вас *незабутнє* враження своїми вчинками, спілкуванням, манерами і, звичайно ж, батьки, якщо їх авторитетом ви посправжньому пишаетесь. Виокремте ті моменти, що були найхарактерніші для них: сила волі, витримка під час екстремальних ситуацій, наполегливість у досягненні поставленої мети; поєднання їхніх інтелектуальних здібностей з толерантним ставленням до інших; скромність (маючи нагороди і навіть визнання у світовому масштабі).

Отож, пригадайте імена таких особистостей і в порядку самоконтролю, заповніть порівняльну таблицю.

Що мені імпонує в цих людях?	Що я можу наслідувати?

Це буде корисна вправа для саморозвитку.

Для чіткого сприйняття засад толерантної поведінки узагальнимо їх у такій схематичній формі:

На додаток пропонуємо анкету — як загальну перевірку на толерантність. Терпіння — одна з тих якостей, яка властива далеко не кожній людині.

Отже, чи *толерантні* Ви? Перевірте себе, чи вмієте Ви бути терплячим (терплячою), відповівши на такі запитання:

- Чи можете Ви терпляче пояснити щось не зовсім тямущій людині, аж поки вона не зрозуміє?
- Чи вмієте Ви протистояти сумнівам та невпевненості в собі, які підстерігають Вас на цьому шляху?
- Чи можете терпляче переносити труднощі?
- Чи вмієте Ви zostаватись спокійним (спокійною) навіть у найважчих ситуаціях?
- Як Ви реагуєте, якщо доводиться вислуховувати на свою адресу критику?
- Чи може уврати Ваше терпіння тривале очікування чого-небудь?

Якщо буде багато "ні", зверніть увагу на загартування волі.

І насамкінець, в контексті проблеми, що розглядається наведемо вислів М. Мамардашвілі: "Окультурення ніколи не буває запізним" і висловимо

сподівання: якщо кожен з нас зробить бодай дешицю добра ближньому, зокрема студентам з обмеженими можливостями, світ довкола нас обов'язково зміниться. І зміниться на краще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація принципів толерантності. Схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її XXVIII сесії в Парижі 16 листопада 1995 року.— К., 2000.
2. Толерантність // Психологія: Словарь.— М., 1990.— С. 401–402.
3. Педагогіка толерантності.— 2001.— № 4.
4. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту.— К., 2001.
5. Тлумачний словник української мови.— Харків, 2003.
6. Завірюха Л.А., Лавренко О.В. Етика ділового спілкування.— К., 1998.

М.З. КОТ,
кандидат педагогічних наук, доцент
Н.А. КОСТЮЧИК

ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ВИХОВАТЕЛЯ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

Рассмотрены вопросы, связанные с работой руководства, воспитателей с различными типами неблагополучных семей, исследованы различные формы работы педагогов с такими семьями, дан анализ их эффективности.

The questions are viewed which are connected with the educator's work with different types of unfortunate families; different ways of pedagogical work with such families are examined and the analysis of their effectiveness is given.

Однією з актуальних проблем, що привертає особливу увагу державних діячів, соціологів, педагогів, психологів, демографів України, є розвиток і зміцнення сім'ї, відродження її духовної культури, сімейних традицій, поліпшення якості сімейного виховання, емоційно-психологічного мікроклімату сім'ї. Необхідність вирішення цих проблем зумовлюється зниженням життєвого рівня та на цьому ґрунті деформацією головних функцій сучасної сім'ї, що призводить до втрати ціннісних орієнтирів життя людей і виховання молодого покоління.